

МИЛКА ИВИЋ

(Београд)

О СМISЛУ ЕЛИПСЕ ГЛАГОЛСКОГ *СЕ*

Скрећући пажњу на чињеницу да, при структурирању реченица, говорни представници (стандардног) српског језика ускраћују понекад глаголском предикату оно додатно *се* које би му иначе (било из лексичких, било из синтаксичких разлога) следовало, аутор наглашава да такав поступак има одређени комуникативни значај. Ово би били принципи по којима се разматрана елипса остварује: кад је посреди синтаксичка целина састављена од две реченице од којих друга по реду стоји у допунском односу према првој, а обема је при том предикат устројен са *се* као одговарајућом ознаком имперсоналности, онда је испуштање/задржавање једног од тих двају *се* условљено истоветношћу/различитошћу (неидентификованог а) подразумеваног вршиоца / (неидентификованих а) подразумеваних вршилаца датих предикатских радњи (уп. *Тим се дојисом настијоји да објасни зашто није на време расписан конкурс са Тим се дојисом тражи да се објасни зашто није на време расписан конкурс*); ако је реч о дијалогској реплици, неизговарање очекиваног *се* у њој чини њу експресивнијом (уп. [лице А:] *Зар се он ње боји?! ~ [лице Б:] Боји, него шта!*); уколико се ради о реченицама постављеним у саставни однос, испуштањем/неиспуштањем *се* сигнализује се да је у датом случају у питању тесна/лабава веза између конститутивних делова сложене синтаксичке целине (уп. *Нагло се зањихала и йомерила у страну са Нагло се зањихала и йомерила се у страну*).

Неки аспекти проблема назначеног горњим насловом већ су осветљавани у мојим радовима *On Empirical Evidence for Positing a Deep Subject Form in Some Subjectless Sentences* (Ивић 1978) и *О испуштању облика СЕ у српским репликативним реченицама* (Ивић 1996). У првом од њих скренула сам, између осталог¹, пажњу на следећу чињеницу: допуњујући реченицу чију имперсоналну устројеност сигнализује присуство облика *се* уз глагол другом, слично устројеном реченицом, говорни представници српског језика испуштају *се* у тој другој реченици уколико је и њеној радњи, и радњи главне реченице вршилац и с т и, а уколико није исти, испуштања нема (да-

¹ Тај мој рад је, иначе, био пре свега срачунат на то да са становишта ондашњих (реч је о 1978. години!) теоријских хоризоната генеративне граматике допринесе што прецизнијем генеративном осветљавању оних наших имперсоналних реченица којима се распознајни знак имперсоналности оличава у чињеници да је њиховим (с експлицитном субјекатском формом неспојивим и у облику трећег лица сингулара обавезно оствареним) глаголским предикатима придодато *се*.

кле: *Тим се дописом настоји да објасни како је до тога дошло*, а не **Тим се дописом настоји да се објасни како је до тога дошло*, због тога што је смисао дате изјаве 'тим дописом X настоји да он, X, објасни како је до тога дошло'; с друге стране, реченица *Захтева се да се утврди како је до тога дошло* значи 'X захтева да Y утврди како је до тога дошло', па оуда она никако не би могла да гласи **Захтева се да утврди како је до тога дошло*; такво стање ствари даје повода за закључак: кад функционише као својеврсни „површински“ одраз „дубински“² присутног субјекта, наше се подлеже истом оном (лингвистима одавно добро познатом) правилу не понављања истоветне лексичко-синтаксичке јединице које се примењује иначе унутар сложене реченице персоналног устројства (уп. *Милан настоји да утврди како је до тога дошло са Милан захтева да Зоран утврди како је до тога дошло*). У другом поменутом раду описана су догађања са се приликом непосредних језичких реакција на нечију тврдњу или постављено питање³ и ту је, између осталог, сагледан и овај феномен: кад год с највећом одлучношћу било оповргава, било потврђује оно што је речено, говорни представник српског језика прибегава не изговарању облика *се* на месту на којем би га иначе, да није тог експресивног набоја, требало изговорити (уп. следеће дијаложке целине:

/лице А/ *То се не сме радиши.* ~ /лице Б/ *Сме! Ето, ја пробала, ја сам, као што видиш, још жива.*

/лице А/ *Он се ју преварио.* ~ /лице Б/ *И преварио, и испрошио, и пред њом избрукао ... Грозно!*

/лице А/ *Шта је, свађају се?* ~ /лице Б/ *Свађају.*

/лице А/ *Није могуће — каје се?* ~ /лице Б/ *Каје.*) Овог пута покушаћу да укажем на смисао манипулисања са се унутар такве сложене реченичне структуре у којој је свакој од радњи именованих предикатским глаголом истовестан вршилац.

Под тим је синтаксичко-семантичким условима на снази ово основно правило: кад има за циљ (1) да све радње које се приписују реченичном субјекту прикаже као јединствену ситуациону целину, говорни представник (стандардног) српског језика очекивано се остварује само уз први по реду изговарања предикатски глагол⁴, док га осталим глаголима

² Изрази *површински* и *дубински* преузети су овде из појмовно-термиолошке традиције генеративне граматике. Овим се поводом вреди подсетити на то да су се последњих деценија у проблем испуштања једнаког при структурирању реченице посебно удубљивали управо представници генеративне граматике.

³ Будући да од врсте питања зависи и реаговање на њега, и о тој је околности вођено рачуна.

⁴ Овакво стање ствари у најпотпунијем је складу с оним што се иначе у науци сматра да је основна намена сваке елипсе: за њом се посеже онда кад је потребно унутар неког датог текста „остварити кохезију“ („to create cohesion“ — Halliday/Hasan 1976: 196). Због значаја

који за тим првим следе доследно ускраћује, а кад му је, напротив, потребно (2) да инсистира на посебности сваке од исказаних радњи, он облик *се* остварује свугде где је том облику иначе (било из лексичких, било из синтаксичких разлога) легитимно место.

При устројавању сложене реченице, некад је могуће, а некад није одредити се по слободном избору за семантичку перспективу, а самим тим и за граматичку солуцију (1), односно (2).

У РСАНУ, под одредницом *ломити се*, наведен је, између осталог, и пример *Ломила се, оћимала, бранила и њоћустила*, а под одредницом *љубакаћи се* и пример *Њознали се, љубакали се и разишли се*. Њих бисмо сасвим лепо могли прихватити и у верзији *Ломила се, оћимала се, бранила се и њоћустила*, односно *Њознали се, љубакали и разишли*. Исто важи и за следећу изјаву (која је преузета из једне радио-репортаже „уживо са терена“): *Виде се шећачи и чује музика* → *Виде се шећачи и чује се музика*. С друге стране, сасвим је јасно да питање *Јеси ли се јавио мами и расћићао за њовраћак?*, које је прикладно онда кад подразумевамо да је из остварености чина „јавити се мами“ требало да проиходи прибављање траженог податка о повратку, никако не може бити формулисано у том облику онда кад се зна да су то две ствари, независне једна од друге, које је требало учинити — једно „јавити се мами“, а друго „распитати се (на одговарајућем месту) о повратку“; у том другом случају питање би морало гласити: *Јеси ли се јавио мами и јеси ли се расћићао за њовраћак?*

Лишити предикатски глагол његовог *се* поготову је немогуће у приликама кад то се треба да послужи као одговарајућа обличка ознака функционалног обима предикатске одредбе.

Израз *функционални обим* именује овде оно што иначе у савременој америчкој синтакси означава термин *scope*, а то ће рећи појам о томе докле досеже функционално дејство неке дате синтаксичке јединице унутар неке дате реченичне структуре. Тако, на пример, у реченицу *Он је у њећак кренуо на њосао* не можемо убацити одредбу *случајно* (**Он је у њећак случајно кренуо на њосао*) зато што је ту посредни намерна радња, али ако ту исту реченицу проширимо податком *без новчаника*, она постаје сасвим прихватљива и у верзији са *случајно* — тим прилогом се ту онда детерминише цео предикатски лексичко-синтаксички комплекс *кренуо је на њосао без новчаника*: *Он је у њећак случајно кренуо на њосао без новчаника*; тврдња, рецимо, *Он се за инаћ своје оцу њрво оићићао до главе, а онда и оженио* сасвим је, у семантичко-синтаксичком погледу, исправно срочена, док изјава **Он се за инаћ своје оцу њрво оићићао до главе, а онда и разболео* није — болест, наиме, наилази сама од себе, независно од човекове воље, па је отуда функционални обим објашњења *оцу за инаћ* немогуће

који „феномен испуштања“ има на плану синтаксе, о њему су већ објављиване, а и даље се објављују, опсежне студије на разним странама света; Највише смо обавештења досада добили о примени елипсе на датости енглеског језика — в. нпр. рецентно објављену књигу Lobeck 1995.

протегнути и на податак *разболео се*. Постоје, међутим, и случајеви кад је лексички састав реченице сасвим погодан за убацивање такве и такве предикатске одредбе, али се при том убацивању саговорнику мора обезбедити тачно разабрање тога шта је конкретно подведено под њен функционални обим; уколико се тако не поступи, неспоразуми су неизбежни. Узмимо, примера ради, да у реченицу *Моја мајка није боловала* треба убацити одредбу *дуго*, а у реченицу *Он њо није учинио одредбу намерно*. Будући да се ту у принципу одредба може односити како (1) на именовану радњу у споју с њеном негацијом, тако и (2) на њу узету саму за себе, без негације, јасно је да је језик морао пронаћи неко формално средство помоћу којег ће се онемогућити неспоразум. И пронашао га је — у реду речи; кад се дати прилог постави испред предикатског дела реченице, посреди је значењска интерпретација (1), а кад се постави иза, значењска интерпретација (2): *Моја мајка ДУГО НИЈЕ БОЛОВАЛА* (*ња је онда изненада њочела да њоболева*), *Он њо НАМЕРНО НИЈЕ УЧИНИО* (*да би њој њајакосњио*) / *Моја мајка није БОЛОВАЛА ДУГО* (*свега њри дана*), *Он њо није учинио НАМЕРНО* (*њо је био њросњо несрењан случај*). И убацивање предикатске одредбе у сложену реченичну структуру чијим је глаголским предикатима, удруженим са *се*, истовестан субјекат праћено је такође одређеним обличким сигналом који се остварује ради отклањања могућности неспоразума, а оличава га, овог пута, испуштање/задржавање облика *се* у другој по реду синтаксичкој целини — уп. *Заверенички су се њогледали и осмехнули један другом* [= 'заверенички им је био не само поглед, него и осмех'] са *Заверенички су се њогледали и осмехнули се један другом* [= 'две су ствари учинили; једна: заверенички су се погледали, а друга: осмехнули су се један другом'], *Заувек се одрекао сњорња и њосветњио њородици* [= 'одрекао се спорта и посветио породици; и једно и друго заувек'] са *Заувек се одрекао сњорња и њосветњио се њородици* [= 'учинио је две ствари; једна: заувек се одрекао спорта, а друга: посветио се породици'], *Нењњребно се замерио њудима и лињио заслужене награде* [= 'замерио се њудима и лињио заслужене награде; и једно, и друго — непотребно'] са *Нењњребно се замерио њудима и лињио се заслужене награде* [= 'две је ствари учинио; једна: непотребно се замерио њудима, а друга: лињио се заслужене награде'], *Нањадно се одева и шминка* [= 'нападно је како њено одевање, тако и шминкање'] са *Нањадно се одева и шминка се* [= 'ради ове две ствари: не само да се нападно одева, него се и шминка'].

Напомињем: овај мој трећи по реду осврт на могуће поступање са *се* при устројавању реченице никако не претендује на исцрпност. Он је писан првенствено са циљем да подстакне (засад још увек недовољно пробуђено) интересовање истраживача српских (па и шире словенских) језичких прилика за проблем елипсе сагледане у свим њеним видовима, а посебно у оном овде разматраном. Сад, пошто се испоставило да је феномен испуштања глаголског *се* један од оних синтаксичких поступака којима се у српском обезбеђује правилно поимање реченичних порука, било би неопходно да га убудуће репрезентативне граматике тога језика пажљиво региструју, уз да-

вање што прецизнијих података о принципима по којима се остварује његова сигнална служба.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Ивић 1978: Milka Ivić, *On Empirical Evidence for Positing a Deep Subject Form in Some Subjectless Sentences*, *Studia Linguistica Alexandro Vasiliu filio Issatschenko a collegis amicisque oblata*, Lisse, The Peter de Ridder Press, 203–205.
- Ивић 1996: Милка Ивић, *О исцрпљивању облика СЕ у неким репликативним реченицама*, Славистични студии в памет на проф. Иван Леков, Софија /у штампил/.
- Lobeck 1995: Anne Lobeck, *Ellipsis: functional heads, licensing, and identification*, New York — Oxford, Oxford University Press.
- Halliday/Hasan 1976: M. A. K. Halliday and Ruqaiya Hasan, *Cohesion in English* (= English language series 9/, London.

Summary

Milka Ivić

ON THE SENSE OF THE ELLIPSIS OF THE VERBAL *SE*

The author points to the fact that in Serbian the morpheme *se*, which is normally required to occur (for either lexical or grammatical reasons) with the verbal predicate, happens sometimes to be deleted. She tries to bring to light the principles which underlay such a phenomenon. Her conclusions are the following:

The absence/presence of *se* within the second clause of an impersonally structured compound sentence depends on the deep subject identity/non-identity condition (cf. *Ovim se pokušava da objasni zašto...* [‘by means of this X is trying to explain why...’] / *Ovim se traži da se objasni zašto...* [‘by means of this X is asking Y to explain why...’]). In dialogues, by deleting *se* the speaker adds more decisiveness to his retort (cf. [the person A:] *Da li se to sme?* ‘is this allowed?’ ~ [the person B:] *Sme!* ‘it is’). In conjoined sentences the ellipsis of one instance of *se* is the grammatical mark of a high degree of cohesion between them (cf. *Zaverenički su se pogledali i osmehнули jedan drugom* ‘they looked to each other and smiled to each other in the way conspirators do it’), whereas the retaining of both *se* signalizes a rather loose cohesion (cf. *Zaverenički su se pogledali i osmehнули su se jedno drugom* ‘they looked to each other in the way conspirators do it, and they smiled to each other’).